

КРИМИНАЛИСТИКИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ**ГЭМТ ХЭРГИЙГ ИЛРҮҮЛЭХЭД КРИМИНАЛИСТИКИЙН
ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГА***Б.Жаргалсайхан**Хууль сахиулахын их сургуулийн докторант*

Гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөх ажиллагааг шинжлэх ухааны үндэстэй явуулах, түүнд криминалистикийг ашиглах шаардлагатай хэдий ч манай практикт цэгцтэй ашигладаггүй, урсгалаар явуулдаг дутагдал бий. Энэхүү нийтлэлээр гэмт хэрэг илрүүлэх, мөрдөх ажиллагаанд криминалистикийг ашиглах хэрэгцээ, шаардлагын талаар авч үзнэ.

Гэмт хэргийн түүхийг судлан үзэхүйд аль ч улсад, хүний нийгэм хөгжихийн хирээр үйлдвэрлэл-үйлчилгээг хэрэглэгчид ойртуулахын тулд төвлөрүүлэх шаардлага гардгийг даган хотжих болж, бүх хүн бие биеэ таньдаг, ах захаасаа эмээдэг хөдөөнөөс цугласан хүмүүс бие биеэ үл таних болж, хот газарт төвлөрсний дараагийн үеэс гэмт явдлын гаралт нэмэгдэж, түүнтэй тэмцэх шаардлага бий болсон.

Гэмт хэргийг илрүүлэхдээ хохирсон буюу тэр орчимд явж байсан зэрэг хүний харсан, үзсэнд түшиглэн их

төлөв шийдвэрлэдэг байжээ. Нийгмийн ухамсар харьцангуй цэвэр байсан тэр цагт хүн хийсэн гэмт үйлдээ өөрөө гэмшин, хэргээ голдуу хүлээдэг байсан бол яваандаа тэр нь үгүй болж үйлдсэн хэргээ хүлээхгүй, худал мэдүүлэх, тэр ч байтугай бусдыг гүтгэх болсон зэрэг нь гэмт хэргийг илрүүлэхэд шинжлэх ухаанч аргыг эрэлхийлэх хэрэгцээг бий болгосон.

Гэмт хэргийг илрүүлэх урлаг гэж нийтээр нэрлэж байсан криминалистикийг гэмт хэргийг мөрдөхөд хэрэглэхийн чухлыг дэлхийн олон улс нэлээд эртнээс мэдэж байсан боловч чухам юуг, хэрхэн ашиглах эвээ олохгүй байсан тул гэмт хэрэгтэй тэмцэхдээ шинжлэх ухааны мэдлэгийг огт ашиглахгүй, зөвхөн гэрч, хохирогчийн мэдүүлгээр хэргийг шүүж байсан үе түүхэнд бий.

Гэмт этгээдийг тогтоохоор эртний Хятададгэмт хэрэг үйлдсэн гэж сэрдэж байгаа хүнд хуурай тутрага зажлуулаад зажилсанхивдсийг нулимуулах¹, Энэтхэгт гэмт хэрэгт сэжиглэж буй хүнд гэмт хэргийн дэлгэрэнгүйтэй холбоотой, холбоогүй үг хэлэх тоолонд нөгөө хүн анх санаанд орж ирсэн үгээ хэлж, үүнтэй нэгэн

зэргээр харанга зөөлөн цохих”², Орос ба дундад зууны Европод гал, усаар тамлах, нүцгэн гараар улайссан төмөр атгуулах буюу буцламгай ус руу гараа дүрж дотор нь буй бөгжийг гаргуулах зэрэг аргыг хэрэглэж гэмт этгээд гэж тогтоосон хүнийг хашраахаар нүдэнд ил газарт тамгалах, хурууг тайрах зэргээр зэрэмдэглэх мэтийн аргаар бусдад гэмт хэрэгтэн болохыг таниулан сэрэмжлүүлдэг байв.

Дэлхийн анхны эрүүгийн цагдаагийн байгууллага-“Сюртэ”-г 1810 онд Парист байгуулсны дараа бүхэл бүтэн 20 жил гэмт хэргийг хамгийн “сайн мэддэг”, өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг үйлдэж байсан хүмүүсийг цагдаад авч ажиллуулж байсан гашуун түүх бас буй. Харин 1884 оноос хүн судлалын хэмжил зүйг Францын цагдаад А.Бертильон эхлэн хэрэглэснээр шинжлэх ухаанч криминалистик системтэй үүсэх эхлэл болж, улмаар 1900-гаад оноос гарын мөрийг, 1920-иод оноос биологи, хими, физикийн аргаар бичил мөрийг, 1960-аад оноос атом, нейтроныг, 1970-аад оноос үнэр судлалыг криминалистикийн техник зүйд хэрхэн бүтээлчээр ашиглаж ирснийг бид мэдэх

² Симонов. П.В. Высшая нервная деятельность человека (мотивационно-эмоциональные аспекты). М. Наука, 1975. С. 128

¹ Холодный Ю. Голос молчащего/Служба безопасности/ 1993, №1. С. 25.

билээ.

XIX зууны дунд үе хүртэл уг ухааныг гэмт хэрэг илрүүлэх урлаг гэж байснаа, Австрийн шүүгч мөрдөгч Х.Гроссын нэрлэснээр төв Европ хавийн улсад “Криминалистик” гэж нэршжээ. Англи хэлтэн орнууд энэ ухааныг “Шүүх шинжилгээний ухаан” буюу “Forensic science”, Япон, Бельги мэтийн зарим оронд “Цагдаагийн ухаан” буюу “Police science” гэж бас нэрлэнэ. Оросууд Германаас авсан “Криминалистика” нэрээр явахын зэрэгцээ, XX зууны сүүлээс “Forensic”-ийг “криминалистик”, эсвэл “судебный” буюу “шүүх” гэдэг нэрээр бас орчуулан нэрлэж ирсэн байнам. Криминалистик гэдэг үг үүссэн Латины “criminalis”, шүүх шинжилгээ гэдэг үг үүссэн “forensic” хэмээх үг аль аль нь “гэмт хэрэгт холбоотой” гэсэн үг гэдэг. Манайх мөн л криминалистик нэрээр явахын зэрэгцээ мөнөөх “судебный” гэдэг үгийн “ялгах, шийдэх” гэдэг утгыг эс ухан буруу орчуулснаас “шүүхийн шинжилгээ” мэтийн буруу нэрс орж ирж хэвшсэн байна.

Бүхий л шинжлэх ухааны адил, энэ ухаан зүй тогтлыг судлах бөгөөд түүнд гэмт хэрэгтэй холбоотой бүх зүйл хамаарна. Үүнд, гэмт хэрэг үйлдэгч хувь хүн, түүний дадал, үйлдэх арга, гэмт хэргээс үлдэх төрөл бүрийн мөр, тэдгээрийн үүсэх явц, зүй тогтол, түүний онцлог, аливаа мөрийг илрүүлэх, байгаа хэвээр бэхжүүлэх, унших буюу мөрийн агуулж буй мэдээлэл танин мэдэхүйн бүтцийг гарган авах болон тэдгээртэй ажиллах зүй тогтлыг судлаж, түүндээ үндэслэн гэмт хэргийг илрүүлэх арга, ажиллагааны тактик,

арга зүйн зөвлөмжийг гаргаж боловсруулах асуудал бүхэлдээ багтдаг.

Иймд энэ ухааныг судлах асуудлын хүрээгээр төрөлжүүлэн:

1. Криминалистикийн ерөнхий онол,

2. Криминалистикийн техник зүй,

3. Криминалистикийн тактик зүй,

4. Криминалистикийн арга зүй гэж дөрвөн үндсэн салбар болгон хуваана.

Эхний салбар түүхдээ үндэслэн судлах зүйлээ эрэмблэх, шинжлэх ухааныхаа тодорхойлолтыг оноох, онол, арга зүйгээ цэгцлэх, судлах асуудлаа систем болгон төрөлжүүлэх, криминалистикийн хэмээх хэлийг гаргах, боловсронгуйлах, орчин цагийн мэдлэгийн системд энэ ухааны эзлэх байр, бусад ухаантай хэрхэн уялдаж буй, хөгжлийн төлөв, хандлага зэргийг тодорхойлж өгдөг.

Хоёрдахь салбар мөртэй ажиллах зүй тогтлыг мөр үүсэх, түүнийг илрүүлэх, бэхжүүлэх, цуглуулах, тусгаарлан авах, ашиглах буюу шинжлэх гэсэн дарааллаар дагнан судлана. Гэмт хэргийн мөр хэмээх ойлголт одоогийн нүдээр харж болох элдэв ором, хүрээлэн буй орчинд орсон өөрчлөлт, гэмт этгээдийн үлдээсэн зүйл зэргээс эхлээд зөвхөн микроскопоор л харж болох эс, хумхийн тоос хүртэл, энгийн жинлэх аргаас өгсүүлээд атомын жингийн солонголгийг хэмжсэнээр л тодорхойлж болох бичил, нано мөр хүртэл багтана.

Гуравдахь салбар гэмт хэргийг илрүүлэхээр хэрэгжүүлж буй үзлэг хийх, нэгжих, байцаах, турших, мэдүүлгийг газар дээр нь шалгах зэрэг ажиллагааг

төрөлжүүлэн хэргийн газарт, орон байранд, машинд хийх үзлэг гэх буюу, хохирогчийг байцаах, сэжигтнийг байцаах ажиллагаа гэж ангилаад тэр бүгдийг хэрхэн өгөөжтэй, шуурхай хийх тактикийн зөвлөмжийг гаргаж боловсруулдаг.

Дөрөвдэх салбар тодорхой төрлийн гэмт хэргийг шуурхай, дүүрэн илрүүлэхийн тулд ямар ажиллагааг, хэрхэн хэрэгжүүлбэл зохих арга зүйн зөвлөмжийг боловсруулж өгнө. Жишээлбэл манайд хамгийн их гардаг хулгайлах хэргийг илрүүлэх арга зүй гэхэд эхлээд энэ төрлийн хэрэг гарч буй газар нутаг, цаг, үйлдэж буй этгээд, үйлдлийн арга, хулгайн халдлагад их төлөв өртөх объект, тэдгээрийг зарж борлуулах газар, арга зэргийг судлаад хэргийг илрүүлэхийн тулд хэрэг гарсан газарт үзлэг хийж мөр илрүүлэх, илрүүлсэн мөрөөр сэжигтэн этгээд, гэмт үйлдлийн тухай төрөл бүрийн таамаг дэвшүүлэх, түүнийгээ шалгах, мөнөөх мөрөөр тогтоож болох асуултын тоймыг боловсруулах, шинжилгээ томилох, хийлгэх, хохирогчийг байцааж хохирлын хэмжээ болон гэмт хэргийг ирүүлэхэд ач холбогдол бүхий бусад баримтыг тогтоох, гэмт үйлдлийг харсан байж болзошгүй хүмүүсийг тогтоох, байцаах, сэжигтнийг тогтоох, байцаах, түүний хувцас, бие, орон байрт үзлэг, нэгжлэг хийх, гэрчээр таниулах, нүүрэлдүүлэн байцаах, гарын, хөлийн, хувцасны, эвдлэгч багажны мөр, бичил мөр, үнэрийн мөр зэрэг мөрөөр шинжилгээ хийлгэж сэжигтнийх мөн эсэхийг тогтоолгох, сэжигтний мэдүүлгийг газар дээр нь шалгаж нуусан, зарсан зүйлийг

КРИМИНАЛИСТИКИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

олж тогтоох, хураан авах, мөрдөн байцаалтын туршилт хийж гэмт үйлдлийг хэрхэн хийсэн нөхцөл, үйлдлийн арга, цаг хугацааг нарийвчлан шалгах зэрэг ажиллагааг хийлгэх талаар арга зүйн зөвлөмжийг гаргаж өгдөг.

Ийнхүү цогц нэгэн ухааныг мөрдөж гэмт хэргийг илрүүлдэг учир “гэмт хэргийг илрүүлэх урлаг” хэмээн нэршсэн байжээ.

Манай улсад гэмт хэрэгтэй тэмцэж буй өнөөдрийн практикаас харахад криминалистикийг цогцоор нь ашиглахгүй байна.

Криминалистикийн онол, арга зүйг зөвхөн ХСИС-ийн хичээлийн хөтөлбөрөөр судлаад орхих тул онол огт хөгжөөгүй гэхэд хэтрүүлэг болохгүй. 2007 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдрийн 36 дугаар тогтоолоор батлаж, 2008 оны хичээлийн жилээс мөрдөж эхэлсэн эрх зүйч мэргэжилтнийг бэлтгэх “MNS 5323-39: 2007” стандартаар криминалистик хичээлийг сонгон судлах хичээлд оруулсан тул олонхи сургууль үздэггүй, нэгэнт үздэггүй тул гэмт хэргийг илрүүлэхэд хамгийн чухал ухааныг огт мэддэггүйэрх зүйчид төрж байна.

Криминалистикийн техник зүйг хэрэгжүүлж буй ганц субъект нь ШШҮХ, түүний харъяа нэгжүүд бөгөөд криминалистикийн тактик зүй ба арга зүйг практикт хэрэгжүүлж буй мөрдөх албатай ажлын уялдаа сул тул өгөөж муу байдгийг хүн бүр мэднэ. Тус хүрээлэн сүүлийн үед бичил мөрийн шинжилгээ хийхэд түлхүү анхаарч 2014 онд бичил мөрийн, нэхмэлийн утасны бичил сэмрэгдсийн, шавьж судлалын, ургамал судлалын

зэрэг шинжилгээг цөөн боловч хийж эхэлсэн нь багагүй дэвшил боловч төсөв хөрөнгө дутагдалтайгаас далайцтай хөгжүүлэх боломж хомс байна.

Криминалистикийн тактик зүй болон арга зүйг хэрэгжүүлж буй субъектууд уг нь бүх ажлаа төлөвлөн, хэрэгт хийх ажиллагааг системтэй, дэс дараатай хийх шаардлагатай боловч практикт тэгдэггүй, урсгалаар, зөвхөн мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад тогтоож буй ганц 2 баримтыг хөөцөлдөж, хийвэл зохих ажиллагааг орхигдуулдаг дутагдал түгээмэл оршиж байгаа нь өнөөдөр хэнд ч нууц биш. Жишээлбэл, хэн нэг хүнийг байцаах ажиллагааг гэхэд гэрчийг, сэжигтнийг, насанд хүрээгүй гэрчийг, тохиолдлоор харсан хүнийг, рецедивист гэмт хэрэгтнийг мэтчилэн субъектээр төрөлжүүлж, хэн, хаана, хэзээ, ямар техник хэрэгсэл ашиглаж, ямар мэргэжилтнийг оролцуулж, ямар асуултыг тодруулах, асуусан асуултад эерэг ба сөрөг хариулсан тохиолдолд цаашид асуух асуулт, хийх ажиллагаа зэргээ нарийвчлан төлөвлөж, албаны даргаар батлуулж ажиллавал хэргийг илрүүлэхэд өгөөж өндөр байх нь тодорхой. Илтгэлийг бэлдэх явцад судалгаа хийж гэмт хэргийг мөрдөх ажиллагаа явуулдаг 20 субъекттай уулзаж ярилцахад ийм төлөвлөгөө хийдэг хүн нэг ч байгаагүй нь гэмт хэргийг мөрдөх ажиллагаа урсгалаар явж байгаагийн тод жишээ мөн гэж бид үзэж байна.

Орчин үеийн криминалистикийн төлвийг анзаарч үзэхэд уламжлалт аргын зэрэгцээгээр сэтгэл судлалын аргад түлхүү хандах болсон байна. “Олон бичүүр” буюу

“Полиграф” тестийн аргыг гэмт хэргийг илрүүлэхэд 1960-аад оноос ашиглаж эхлэх болсон нь сэтгэл зүйд үндэслэсэн аргын эхлэл байлаа. Энэ арга хүний биед сэтгэл хөдлөлтэй холбоотойгоор гарах өөрчлөлтийг мэдрэгч багажид суурьлана. Хүний биед байрлуулсан авуурын тусламжтайгаар амьсгал, зүрхний цохилт, хөлс ялгаруулах, арьсны цахилгаан эсэргүүцэл, цусны даралт зэргийн өөрчлөлтийг бүртгэж авахад энэ арга үндэслэнэ.

Сэжигтэн, гэрч, хохирогчийн мэдүүлгийг шалгах, хохирсон мэтээр мэдүүлэх болон бусад худал мэдүүлэгчийг илчлэх, сэжигтний хүрээг хумих, хилсээр сэжиглэж буй хүнийг цагаатгах, таамаг шалгах, нэмэлт мэдээлэл цуглуулах гэх зэрэг зорилгоор өнөөдөр криминалистик полиграфыг өргөн ашиглаж байна.

Сэтгэл зүйд суурьласан өөр нэг арга бол барууны орнууд “profile” (хажуу дүр), Оросууд “психический портрет” (сэтгэл зүйн хөрөг) хэмээн нэрлэсэн сэтгэл зүйн хөрөг бүтээх арга юм. Гэмт хэрэг үйлдсэн орчинд хийсэн шинжилгээний явцад тухайн газарт гэмт хэрэгтний хийсэн үйлдлийн тоймоор дүгнэн үйлдэгчийн сэтгэл зүйн онцлог, сэтгэл хөөрлийн төлөв, хэлбэр, тэр ч байтугай гадна төрхийн онцлогийг тодорхойлоход энэ аргыг ашиглана. 1968 онд АНУ-д гарч байсан, “солиот тэслэгч” нэрээр криминалистикийн түүхэнд орсон бөмбөг дэлбэлэгч алуурчийг сэтгэл зүйч доктор Жеймс Бруссель өөрт ирүүлсэн материалд анализ хийгээд хийсэн үйлдлийнх нь тоймоор сэтгэл зүйн хөрөг бүтээх аргаар тодорхойлж, эрж буй хүн: «40—

50 настай, Дорнод Европоос гаралтай, одоо Коннектикут хотноо нэг бол эгчтэйгээ, эсвэл авга эгчтэйгээ суудаг. Хүүхэд байхдаа эцэгтэйгээ таарамж маш муу, харин эхийгээ ихэд хайрлаж, ойлголцдог байсан, сэтгэцийн эмгэг судлалын онош — солио өвчтэй. Нарийн ширийнийг соргог мэдэрдэг. Баривчлах үед бүрэн товчилсон, хоёр эгнээ товчтой костюм өмссөн байх болно»³ гэсэн дүгнэлт гаргаж өгчээ. Брусселийг ийм хөрөг гаргасны дараа Нью-Йоркт Слав гаралтай, 50 настай, эхнэргүй, Коннектикутад нөхөргүй хоёр эгчтэйгээ суудаг Жорж Метесский гэгчийг уг хэрэгт баривчилсан байна. Баригдах үедээ хоёр эгнээ товчтой костюм өмсөж бүрэн товчилсон байжээ”.

Ховсдох аргыг хэрэг бүртгэх, мөрдөх ажиллагаанд оновчтой ашигласан жишээ бас бий. Испанид хоёулхнаа суудаг гэр бүлийн эхнэр алуулсан хэрэгт нөхрийг нь сэжиглэсэнд тэрээр хэрэг гарах үед эзгүй байсан, мэдэхгүй гэж мэдүүлсэн ба ховсдогч Алехандро нохойг ховсдон “Хохирогчийг нөхөр нь буудаж алсан, буудах үед нохой түүн рүү дайрч баруун гарын тохой орчмоос зуусан, үүний дараа тэрээр нохойгоо буудах гэж хөөсөн, гүйцэхгүй болохоороо сүүлд буугаа худагт хаясан” зэрэг мэдээллийг гаргаж авсныг шалгахад үнэн байжээ. Түүнчлэн, АНУ-д 2 охиныг барьцаалсан хэрэгт жирийн үедээ олигтой юм санахгүй байсан охин ховсодсоны

дараа гэмт этгээдийг тухайлан тогтоохоор хэмжээний нарийн мэдээллийг (авто засварын газар, мөнгөний картын өнгө гэх мэт) гаргаж өгсөн ба тухайн насны хүүхдийн үгийн санд байхааргүй тийм этгээд хэллэгийг тогтоож авсан байсан зэрэг жишээ энэ аргын ирээдүйтэйг илтгэнэ.

Сүүлийн үед өргөнөөр ашиглах болсон орчин нөхцөлд хийх криминалистикийн шинжилгээ буюу баруунд “situation examination” гэж нэршсэн арга мөн л сэтгэл зүйд тулгуурласан аргын нэг. Хүрээлэн буй орчны байгаа төлөв, түүнд орсон өөрчлөлт, элдэв мөр зэргээр тоймлон уг гэмт хэрэг гарсан шалтгаан нөхцөл, үйлдсэн этгээдийн үйлдэл, сэтгэцийн төлөв, тухайн орчин, нөхцөлд хүн тус бүр биеэ жолоодох чадвар, хийх үйлдлийн тойм зэргийн тухай мэдээллийг гаргаж авах боломжийг олгодог энэ аргыг дэлхийн криминалистикт цаашид ч өргөн ашиглах хандлагатай байна.

Сэтгэл зүйд тулгуурласан аргын хүрээнд телепацийн арга буюу бодлыг зайд дамжуулах аргыг судлан, ярилцаж буй хүнийхээ бодлыг унших, экстрасанс буюу үзмэрчийн туслалцааг ашиглан хэргийн болж өнгөрсөн үйл явдлын дэлгэрэнгүйг тогтоох, улмаар криминалистикт ашиглах талаар АНУ, ОХУ зэрэг улс нэлээд ажиллаж байна.

1980-аад оноос үнэр судлалын мэдлэгийг ашиглах болж гэмт хэргийг үнэрээр нутлах болж эхлэв. 1986 онд Москвад гарсан,

“Волга” машины жолоочийг алсан хэрэгт үнэр судлалын шинжилгээг ашиглан гэмт этгээдийг нутласан нь дэлхийд анхных байв. Машин дотор, жолоочийн арын суудал дээр бензиний хоосон савны тагийг нээн хаясан байсан ба 5 суудлаас үнэрийн мөрийг бэхжүүлэн авч харьцуулаад чухамхүү хоосон сав байсан суудал дээр сэжигтний үнэр байсныг тогтоосон нь энэ арга хичнээн ирээдүйтэйг гэрчилнэм.

Манай практикт сэтгэл зүйд суурилсан дээрх аргуудыг огт ашигладаггүй билээ.

Эдгээрээс дүгнэхэд, манай улсад криминалистикийг гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд өргөн ашиглах нэн хэрэгцээтэй байгаа нь харагдаж байна.

Дүгнэлт

Манай улсын гэмт хэргийг мөрдөх практикт криминалистикийн хэрэгцээ байгаа боловч түүнийг цэгцтэй ашиглахгүй байна.

Санал

Гэмт хэргийг шинжлэх ухааны үндэстэй илрүүлэхэд криминалистикийг өгөөжтэй ашиглахын тулд

- Хуулийнбүхбайгууллагын практик ажилтнуудад сургалт явуулж к р и м и н а л и с т и к и й н мэдлэгийг нэмэгдүүлэх,
- Хэрэг бүртгэх, мөрдөх ажиллагаанд к р и м и н а л и с т и к и й г цэгцтэй ашиглах зэрэг болно.

³ Обрацов. В. А. Основы криминалистики. М.: Юристъ, 1996. 160 с.

